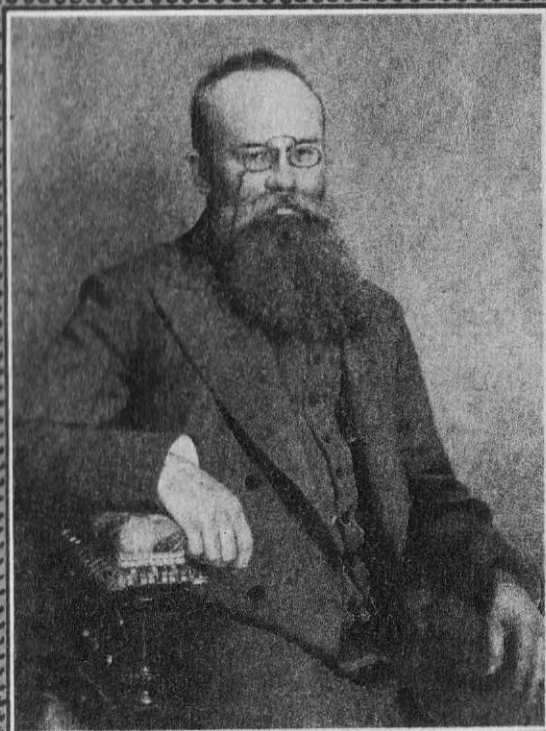

УКРАЇНСЬКЕ
ВІДРОДЖЕННЯ

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ
І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ

УКРАЇНСЬКЕ
ВІДРОДЖЕННЯ

*...Заборони треба зняти
і дати українцям
повну свободу і
спроможність розвивати своє
письменство, науку і штуку
(мистецтво), своє життя
громадське.
Треба горнутися до свого
українського,
заохочувати до нього,
розширювати його всякими
способами.*

М. Грушевський

ВИДАВНИЦТВО
ВІДРОДЖЕННЯ

ПРОФ. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

**ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ
І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ**

ДРУГЕ ВИДАННЯ.

№ 11.

ЦІНА 12 КОП.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ
І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ

Передмова
ЯРЕМИ ГОЯНА

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1991

ББК 81.2(Укр)

У книзі великого українського історика, вченого і громадського діяча Михайла Грушевського (1866—1934) йдеться про історичне значення рідної мови й рідної школи, без яких немислиме ні політичне, ні економічне, ані духовне відродження України.

Порушені автором проблеми залишаються гостроактуальними й сьогодні.

Відповідальний за випуск
А. П. Демиденко

Художнє оформлення
Олександра Ковали

Друкується за виданням:
Грушевський М. Про українську мову
і українську школу.—
К.: Відродження, 1913

Г 440200000—277 без оголош.
М206(04)—91
ISBN 5-301-01291-6

© Ярема Гоян, 1991, передмова
© Олександр Коваль, 1991,
художнє оформлення

ВОСКРЕСНЕМО!

Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розір'ята на хресті історії, але свята.

Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом даній землі як народ, і рідне небо хай пошле нам силу для життя.

Воскреснемо! Бо світить нам у віки пророцтво Тараса: «Не вмирає душа наша, не вмирає воля».

Встаньмо з колін, розірвімо пута, якими нас віками прикована до чорних скель, високо підведемо голови, як це одвіку було написано нам на роду.

Пречиста блакить ясніє у безмірній високості України, як праведна душа народу. Веселковою барвою розлилася вона в небесах віковичним знаменом, на якому палає золото сонця, мов святий німб.

Ні, немає на світі кращого неба, ніж небо України.

Високе, мов наш дух, воно благословляє свою Україну, береже у віках її материнську любов, тому його ніколи не відділити від рідної матінки-землі.

Подивімось на своє небо і думкою, як у тій чудовій-пречудовій пісні, полиньмо аж до сонця і зірок і гляньмо на трепетну Землю — і тоді відкриється нам на зелено-голубому лику планети край, що нагадує собою серце, — Україна!

Ні, як нема кращого неба, ніж небо України, так і немає кращої землі, ніж наша Україна.

Малюю уявою з глибокої високості краї її володінь і бачу в самому центрі старої матінки-Європи воскреслу державу Україну — бачу землю, бережно обведену хвилястою, ламаною лінією, яка здається мені пупови-

ною. І думаю про те, що ця звивиста свята стрічка і справді з правіку вросла в нашу землю, кривно однає нас із Україною, як зв'язує природа матір і дитину.

А через усю Україну, посеред щедротних степів і ланів широкополых бандурно плине Дніпро-Славутич, мов та оспівана народом голуба стрічка в русій косі, що спадає аж до пояса,— історичний символ і образ України.

Любимо, нене, твою разманну землю і стизію Чорного моря, яке котило краями гомін волі. Любимо твої веселі доли і зелені верховини Карпат, що сягають зір, розлогі ниви і зажурені діброви, тихі, як молитва, озера і бистрії ріки, сиві міста і села в квітучих вінках садів, мову і пісні, що споконвіку живуть у серці твоєму, і людей — творців і мучеників твоєї нічності.

Любимо тебе, Україно, наш тихий земний рай, розіп'ятий на хресті.

Віки шуміли над тобою і забирали в народу не одну мирну днину: шматували тебе міжусобиці князів і нищили твою державність; аркани на шию закидали твоїм дітям ординці татаро-монгольських ханів; мечем і вогнем вирубували та випалювали наш корінь польські пани, четвертуючи на майданах і насаджуючи на палі найславніших лицарів твоїх; втоптували в гній рідну мову і гвалтували твою пісню, катували шомполами на толоках і коло церков, мордували «височайшими указами» і запроторювали на сибірську каторгу російські царі наймудріших і наймужніших синів та дочок; кидали в тюрми твою волю австро-угорські монархи; спопеляли твою вроду в концтаборах німецькі фашисти; замучували твій цвіт на Соловках,— цій українській Голгофі,— та душили в павучому плетиві ГУЛАГів сталінські сатрапи різних поколінь, заковуючи в страшні кайдани солодких теорій про злиття націй і мов; морили таким лютим

голодом у роках 20-х і 30-х, якого не знала земна цивілізація, і за цей злочин проти людськості ще треба буде відповісти перед судом історії; вдарили по генетичному коду народу чорнобильським лихом — планетарною катастрофою, зробили нашу землю невільницею атомних електростанцій, холодною і жорстокою рукою вкопали їх у живе тіло України.

Думаю про нашу Україну, яка віками тяжко двигас хрест своєї долі, і вірю в її воскресіння, і чекаю її воскресіння, бо мусить же прийти спокута за все вчинене нам зло, бо таку міру зла не зазнав, певне, ні один народ на світі.

Хай воскресне перед зорею третього тисячоліття страдниця-Україна. Вона зазнала так багато лиха на землі, яке буває тіба тільки в страшних казках про пекло. Вона заслужила благословення і щастя під сонцем.

Помолимося! Хай сяйво від воскресіння Христа проб'є товщу двох тисяч літ і благодатною рукою торкнеться високого чола України.

Помолимося рідним материнським словом. І наша молитва буде прийнята, бо то промовлятиме сама душа.

Дивнії-предивнії дивовини слова — світ чарів і ніжності,— і ми стаємо перед цим світом на коліна, як перед мамою:

Ну що б, здавалося, слова .
Слова та голос — більш нічого
А серце б'ється-ожива,
Як їх почує!.. Знать, од бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!

Так, спочатку, як сказано в Святому письмі, було слово, і слово те було Бог.

Світ почався зі слова, людина теж починається зі

слова, і першим словом, трепетно мовленим чистими устами немовляти, засвідчує продовження свого роду і народу.

Слово — це наш Бог, і жити воно має вічно, бо разом із мовою умирає і народ.

Стоїмо перед Шевченком, як перед совістю народу.

Віки давноминулі і прийдешні, літа далекі і суцї, дні посивілі і молоді проклали глибокі борозни на мудрому чолі і освітили його думою пророцтва.

Чоло високе і ясне, мов українське небо, чоло печальне і відкрите, як український степ, чоло роботлящого ума і апостольського провидства.

А у вистражданій волі степу, під небосажною ясою крилами сходяться у тривозі брови і віщують бурю та очищувальну грозу.

«Алмазом добрим, дорогим сяють очі молодії», — і рідний погляд із самої душі в саму душу заглядає і надією вітає наш день.

А на устах живе тиге слово заповіту, і чути його на цілий світ. І стоятиме це слово на сторожі людини, поки на землі є людство.

Ясніє, зоріє, проміниться сонцем лице:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!

Стоїмо перед Шевченком, як перед власною совістю.

Знаю, це жертвне і праведне обличчя було в моїй долі завжди, як українська земля і небо, роса і сонце, хатній поріг і вишня під вікном. Бо скільки пам'ятаю себе, в нашій сільській хаті над срібноводим Черемошем усе були два портрети — Тараса Шевченка та Івана Франка. Вони мали на стіні своє родинне місце — навпроти вікна — і світилися в білокрилій чистоті маминих вишиваних рушників. Я знав, їх не розділи-

ти, як не роз'єднати маму і тата на шлюбній фотографії.

Стою перед зорею дитинства, де за серпанковими овидами цютливо біліє стіна рідного дому, а з її білості батьківською любов'ю дивляться на світ Шевченко і Франко, і бачу в їх очах мою Україну. Бачу, як рушники плывуть у барвистих переливах, як Дніпро, і хлібосольно єднають два береги, як степи та лани широкополі оперлися об могутні плечі Карпат, а на зріднених берегах стоїть і виростає народ, право на життя та українське ім'я якому виборювали його рятівники — син наддніпрянського кріпака та галицької жінки Тарас і син наддністрянського коваля та підгірської селянки Іван. Їх образам народ висвятив у хатах найпочесніше місце, тому ми виростили з цими іменами, як з іменами мами й батька.

Слово Шевченка прийшло до нас крізь сльозу, прийшло в правді стражденній, і його вогненний знак світить нам шлях до волі:

— Воскресну я! — той пан вам скаже.—
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих!.. Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Воскреснемо з цим словом, бо в його глибинних надрах могутня потуга. Великі сини і дочки народу вклали в українське слово свій розум і животворний дух, і воно на нових карбах історії здобуває, нарешті, в кінці двадцятого століття власну державність.

Ти маєш у руках, любий читачу, маленьку книжечку генія і великого мужа України Михайла Грушевського про мову. Вона написана вісімдесят років тому, коли Україну гнітив російський царизм, а думки в ній

свіжі, ніби взяті зі зрізу сьогоденного життя, коли давня тінь зневаги до мови нашого народу з страшною силою упала в дні нинішні. Важко здобуває собі українська мова належне їй праведне місце на своїй отчій землі: різномасті шовіністи і доморощені безбатченки ще зневажають державний закон про мови, але їм не спинити руху відродження нації, який день від дня набирає сили. Це рух закономірний, від розвитку його залежить — бути українській нації в колі вольних народів чи пропасти з лиця землі.

Бути! Жити! Світити вільною душею!

«Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування», — пише в передмові до книжки Михайло Грушевський і проводить цю думку через усю книжку: «Всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові. От багато говорить про малесенький народ фінський — як він вилюднів за сто літ завдяки самопорядкуванню та своєрідній освіті і культурі. І наш народ не іншою дорогою виб'ється з теперішніх злиднів, як тільки тримаючися свого, розширюючи освіту на рідній мові, а з освітою доходитиме і всякого ладу і права».

Зараз, коли духовне відродження України розгортає крила широко і вільно, коли почалося становлення і незалежної української християнської церкви, хочу навести ще один уривок із цієї книжки, що свідчить нам правду про те, як московське православ'я разом з царизмом гнітило велику мову мого народу:

«Доля неоднаково служила мові українській і мові великоруській. Великоруській було легше. Великороси мали свою державу, мали повну змогу розвивати свою

мову і письменство. Українці жили під Польщею, і було їм з тим далеко тяжче. Але ще тісніш стало українській мові, як українську церкву піддано московському патріархові, після того як Україна з'єдналася з Москвою. Московське духовенство завело цензуру над українськими книжками, а далі від царя Петра почалися заборони — заборонено друкувати книжки українською мовою, а в школах українських почали заводити великоруську мову... Заводжувано всякі російські порядки на Україні, і з ними великоруська мова стала все більше ширитися на Україні, а книжня українська мова мусила завмирати».

Та не вмирає душа наша! Хай для святого діла прислужиться і веселчанська бібліотека «Українське відродження», яку починаємо ось цією правдивою книжкою — про материнську мову і її невмируще слово.

Перша ластівка із рідного гнізда вилітає в світ. А за нею у молоду весну відродження України полинуть нові її вісники.

Є в цій добрій книжці «білі плями» — викинуті царською цензурою рядки, які не дійшли до нас. Що ж, це теж правда історії, і хай вона залишається такою, як ще одне свідчення наруги над українським словом, бо багато білих і темних плям потьмарило нашу долю. Будемо їх просвітлювати словом щирим і чесним, словом матері-України.

Воскресни, Україно! Воскресни в козацьких степах під своїм високим блакитним небозводом, як золоте сонце на куполі храму. А ми соборно помолимося в ньому, бо воздвигнув пречистий храм народ наш во славу Отця і Сина і Святого Духа, помолимося разом з Тарасом на честь Марії — Покрови нашої України:

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлий раю,

На милосердіє твоє,
Все упованіє моє
На тебе, мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих.
Пренепорочная. благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Возри, пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм сяду
Твойого мученика сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно цітая! благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая.
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святую доленьку твою.

Воскреснемо, брати і сестри!

Я Р Е М А Г О Я Н

ПЕРЕДМОВА.

Перше видання сеї книжечки вийшло в 1912 р. накладом самого автора. Книжечка мала великий успіх з огляду на авторитетне й популярне ім'я автора, а також з огляду на саму справу, яку обговорює в нїм автор зі знанням річи і для кожного зрозуміло.

Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовнійша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу істновання.

Боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвячувати найбільше уваги, тому й видаємо сю книжечку, щоб вона стала в пригоді кожному, хто не свідомий великої ваги рідної мови й рідної школи для поступу й розвитку рідного народу.

Видавництво «Відродження».

*ПЕРЕДМОВА АВТОРА
ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ.*

В сій книжечці зібрав я статі про українську мову і шкільну науку чи освіту, що друкував у газеті «Село» в роках 1909 і 1910, головню для читачів селян. Чей стане в потребі. Питання сі — про українську мову, школу й освіту, не порішені в Росії досі, і довго ще про них прийде́ться змагати ся й спорити ся, тож і гадки та звістки, подані в сих статях, можуть придати ся і сьому ділу послужити. Правда, статі сі писані з ріжних нагод і часом до тої самої справи і по кілька раз вертають ся, та тямущому чоловікови се не зашкодить. Такі нагоди повторяють ся і певно будуть повторяти ся, і сказане з їх приводу не раз ще матиме свою силу.

ШКІЛЬНА МОВА.

Кожного разу, особливо під осінь, як починається наука в школі і виникають думки про школу — сумні гадки нагояють вони.

Зі школою в Росії не добре, особливо зі школою сільською, народньою.

Мало тих шкіл, так що на всіх дітей не стає. Вчать ся у них небогато, а як що і навчать ся, то і те часто забувають, вийшовши зі школи, навіть писати і читати не вміють. І по числу письменних Росія стоїть на одним з останніх місць поміж іншими краями. А між ріжними краями Росії Україна також належить до гірших, найменше освічених.

Причин тому є кілька: мало грошей іде на народні школи, мало про них дбають. А головно через те так тупо в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою, котрою вони дома говорять і котру одну тільки добре розуміють.

Що небудь незвісне, незнане, можна розяснити тільки понятними, зрозумілими словами. Вчити добре можна тільки такою мовою, котру ученики добре знають і розуміють. Се кожний тямить і розуміє, і таке правило в шкільній науці, що вчити треба ученика мовою для нього зрозумілою. А в народній школі на Україні не так. Прийде дитина до школи. Учитель говорить до неї по руському, вона в його ледви яке там слово зрозуміє. Те, що він учить і толкує, вона ледви тямить. В книжці слів пребагато таких, що вона їх або не знає, або инакше розуміє. І так дітям мука, учителеви мука, а науки як кіт наплакав. Походить дитина кілька років, поломить собі язика так, що воно ані по нашому, ані по руському. Ледви пише або читає, а по кількох роках і те забуває.

Чому ж воно так, що на Україні не вчать дітей по нашому, як треба? А тому, що ріжні пани кажуть, ніби то руську мову, що нею дітей по школах вчать, наші діти розуміють як свою рідну, а селяне буцім самі не хочуть, щоб по школах їх дітей вчили українською мовою.

Щоб сього не було, передовсім наші люде повинні казати при кожній нагоді всю правду, всякому панови чи начальству, що наука руською мовою йде тупо, що діти її розуміють слабо і що селяне хочуть, щоб дітей їх учили рідною мовою.

Треба, щоб учили в школі і руської мови, і добре вчили, але щоб навчали мовою рідною: тоді діти і всього иншого навчать ся скорше і краще, будуть знати руську мову та не будуть мішати не знати по якому своє з руським.

Се наші люде повинні самі на кожнім місці казати всім, щоб не клепали на них, мовби то вони самі не хочуть, щоб їх дітей учено рідною українською мовою.

ЗАКОНОПРОЄКТ ПРО УЧЕННЄ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.

В марті 1908-го року 37 депутатів Державної (Государственной) Думи подали такий законопроект:

- 1) Щоб по тих сторонах, де живе український народ, у народніх школах учено українською мовою.
- 2) Руської мови щоб учили обовязково.
- 3) Книжки до учення щоб були приладжені до розуміння дітей українських і до потреб тамошнього життя.

Сей проєкт закона підписало, як я вже сказав, 37 депутатів: священників, селян з України і инших. В осібній записці, доданій до законопроекту, вони поясняють, чому вважають потрібним ученне українською мовою. При теперішній науці, коли на Україні вчать по школах руською мовою, темнота розвела ся по Україні страшенна. Між українським народом грамотних у двоє менше, ніж між народом великоруським; у деяких губерніях українських між Українцями ледви знайдець ся оден грамотний на десять душ; а як по котрих губерніях оден грамотний на пять неграмотних, то се вже дуже багато. Так підупав український народ, такий здатний, спосібний з природи своєї, що колись далеко вище своєю освітою стояв від народу великоруського (московського) та дивував сторонніх людей своєю освітою й охотою до книжки та науки.

Чому так стало ся, поясняє таж записка. Наука в народ-

ній школі може йти добре тільки рідною мовою, яку школярі добре розуміють, як свою. І коли почали заходити ся по всій Росії коло шкіл тому з пятьдесять літ, то тямущі Українці заходили ся складати українські книжки для народніх шкіл, щоб на Україні по школах вчити по українському. Найбільші наші письменники тоді зайняли ся сим. Славний український історик Костомарів збирав гроші на виданне українських шкільних книжок; Куліш зложив дві граматики, більшу і меншу; сам Шевченко видав малий український буквар. Та не позволено було вчити по школах із українських книжок. Вчили по руському і з руських книжок, а діти селянські тої мови добре розуміти не могли, і наука ішла через те тупо, і що навчали ся, те дуже скоро забували; навіть трапляло ся, що вийшовши зі школи за три або чотири роки читати вже забували. А крім того зіставали ся, що називаєть ся, *без язика*: бо по руськи не могли навчити ся, а від своєї мови відставали, бо в школі їм казали, що то не мова, а так мужицька говірка. І так забивали їм памороки, що на все жите відбивали охоту і до книжки, і до науки, і до всякого знання; калічили душу, а не вчили. Найбільш тямущі знавці шкільної науки в Росії, як Ушинський, барон Корф, Вессель, Водовозов розуміли і показували на се, що від такої науки нема користи для народу: треба доконче вчити дітей рідною мовою, щоб наука добре йшла, — значить на Україні треба вчити по школах українською мовою. Инакше український народ не вийде з теперішньої темноти, убожества і поневіряння. Комітет міністрів, міркуючи про заборону української мови (1905), признав, що сі заборони не дають українському народови вийти з теперішнього упадку („препятствуют повышению нынѣшняго культурнаго его уровня“). Навіть духовне начальство побачило се, і коли духовенство подільської епархії удадо ся з сим до синоду, то синод дозволив (в 1907 р.), щоб у сільських школах, де ходять українські діти, вчити і толкувати українською мовою; дозволив учити української мови в винницькій школі, де вчать на учителів приходських шкіл, щоб ті учителі могли вчити дітей українською мовою, і шкільні книжки приладити для розуміння українських дітей.

Отсе все пригадує записка депутатів, додана до проєкту. Потім була звістка, що в думській комісії народньої освіти зайшла мова про научанне в народніх школах, де вчать ся діти не руські, і комісія признала, що в таких школах треба

вчити дітей їх рідною мовою. При тім оден з тих 37 депутатів, що підписали заяву про потребу виучування українською мовою, професор Лучицький, нагадав особливо про научування українською мовою в школах, де вчать ся українські діти.

УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО.

Оповістили газети, що комісія Державної Думи для справи народньої освіти на нараді своїй признала, що по місцях, де живе люд не руський (инородческий), по школах мають учити місцевою мовою, „коли вона має письменство і літературу“.

Колись російське начальство не питало, чи люде мають на своїй мові письменство чи літературу, і захожуючи ся вчити ріжних инородців по школах, не тільки що само для них книжки складало, а навіть і азбуку укладало, як не було у них ніякого письменства, ні навіть азбуки. Тоді воно дбало про те тільки, щоб навчити того „инородця“, зробити його більш тямучим, освіченим, і не бояло ся, що з такої науки „може вийти політика“. Знало, що навчити добре можна тільки рідною мовою, і для того казало вчити по школах рідною мовою, казало для того підучувати тих самих инородців на учителів складати книжки, перекладати на їх мови Святе письмо і інші книги, і навіть для того азбуки на ново видумувати. Так було наприклад років тому сорок або пядесять на Кавказі: ріжні почтенні генерали, чиновники, та духовні російські складали азбуки, книжки для науки, перекладали Святе письмо, заводили науку на рідній мові для тих маленьких народів, котрих там на Кавказі без числа мешкає, а єсть такі, що всього того народу кілька тисяч. Був такий генерал, барон Услар називав ся — так він, Боже ти мій милий, для яких народів не наскладав азбук, словарців, книжок! Що-ж, і для кількох тисяч варто потрудити ся, щоб дати їм змогу вчити ся, на людей виходити.

Генер зачинають питати, чи є на тій мові письменство або література. Спитають може й нас. Чи маєте на вашій мові письменство і літературу?

Маємо, панове депутати, досять маємо, і не з учорашнього дня. Триста літ з верхом минуло від того часу, як наші предки, побачивши, як наш нарід пропадає в темноті, без школи, без книги, заходили ся провічати його мовою рідною, зрозу-

мілою, народньою. Побачили, що українські діти вчать ся по чужих школах — польських, і вивчивши ся одвертають ся од свого народу, гидуять своєю мовою і своєю батьківщиною, стають Поляками. Побачили, як одкидають ся од свого кореня і народу пани і всякі люде заможнійші через те, що на нашій мові нема ніякої освіти, ніякої *культури**). Щоб тому запобігти, почали заводити школи, перекладати книги церковні, Святе письмо і всякі інші „на просту посполиту мову“, як вони її називали — себ то народню, якою сам народ говорить. Почали тою мовою складати вірші церковні, побожні і світські, комедії театральні і всякі книжки.

Особливо ж з кінцем XVIII в., як Іван Котляревський так дотепно зложив народньою українською мовою книжку про Енеєві пригоди — багато стало складати ся віршів, представлень театральних і всяких оповідань українською мовою. Бо побачили, що то дуже гарно виходить. Гарні дуже вірші українські складав Гулак Артемовський, оповідання писав Квітка. Шевченкові вірші уславили його імя не тільки між нашим народом, а і між чужинцями — що славний дуже поет був. Потім були такі письменники славні, як Куліш, Костомарів, Марко Вовчок, Федькович; новішими часами гарні дуже повісти і оповідання писали: Левицький Нечуй, Панас Мирний, Кобилянська, Коцюбинський, Стефаник, Винниченко; чудові вірші писав Франко, Леся Українка, Самійленко, Олесь, Чупринка; театральні комедії і драми писали Кропивницький, Карпенко-Карий, Старицький. І інших було багато дотепних і гарних письменників, якими не стид похвалити ся і перед чужинцями; їх писання переложені на різні чужі мови, чужі люде їх дуже похваляють. Книжок українських надруковано без ліку. Газет і журналів самих виходить до сотні по різних усядах, у Росії і за границею. Є журнали наукові, для самої тільки науки. У Львові і Києві є наукові товариства українські, які видають книжки про саму високу науку. Львівське товариство, давнійше, вже більше, як трицять літ засноване, видало кілька сот різних наукових книжок і дуже поважаєть ся у вчених людей.

І наука всяка йде українською мовою — як не в Росії,

---

*) Культурою зветь ся все, що тичить ся освіти і просвіченого життя: наука, письменство, школа, художницька штука всяка, добрий лад у життю людськїм, товариськїм.

то за границею. Перша граматика чисто народної української мови вийшла дев'яносто літ тому в Харкові (написав її Павловський). Від того часу різних граматик українських, що вчать, як вірно говорити і писати українською мовою, вийшло кілька десятків. Словарів українських для тих, хто хоче знати, яке значіння має котре слово українське, також є багато. Є словарі українсько-російські, українсько-німецькі, українсько-польські й інші. Недавно одержав нагороду від петербурської академії наук великий словар української мови, що вийшов три роки тому в світ. В 1848 р. заведено в львівським університеті катедру української мови і літератури — щоб значить оден професор що року вчив того. Потім такі катедри заведено в університетах у Чернівцях і в Кракові (в Австрії); і в Росії зачали були по українськи викладати в деяких університетах у 1906—7 р., та потім заборонено. У Львові тепер викладають ся по українськи такі науки: українська мова, українська література, історія українська і всесвітня, географія, право цивільне (гражданське), карне (уголовне), процедура судова, різні предмети церковні; а Українці добивають ся, щоб був цілий український університет осібний у Львові, і мабуть незадовго того добють ся. Гімназій таких, де вчать по українському, в заграничних українських землях є тепер дев'ять (у Львові дві, в Перемишлі, в Станіславові, Тернополі, Коломиї, Вижниці, Чернівцях і Кіцмані по одній; се все державні (казьонні), а приватних (частних) — щось вісім, та про них не говорю. Народніх шкіл, де по українськи вчать — сотні і тисячі є. В Росії вже шостий рік, як стало можна видавати українською мовою всякі книжки і газети; по благословенню Синоду виходить переклад Святого письма, дозволено по церквах проповідувати українською мовою. Тільки за школою діло стало.

Маємо, панове депутати, всякого письменства і літератури української доволі! Постановляйте тільки скорше, щоб і у нас в Росії по школах учили українською мовою, народо-ви до просвіщення дорогу одкривали.

НЕ ПОРОЗУМНІЙШАЛИ.

Перший раз за всі роки пішла в Державній Думі з приводу української школи поважна розмова про український народ, про його потреби і його мову. І як же не мудро показала

себе при тім більшість послів сеї третьої Думи! В комісії народньої освіти признавали, що по сільських школах треба вчити рідною мовою, але українську мову до того не допускали. Коли один з членів комісії рішучо поставив справу так, щоб у таким разі і на Україні в народніх школах вчити по українському, то більшість членів виступила против сього — бо мовляв українська мова не мова, а тільки „наріччє“ руської мови; через те, кажуть, українських дітей треба вчити руською мовою.

Ну та комісія сього ще не рїшала — справа мала ще йти в Думу. А в Думі тим часом звели ся балачки про українську мову, коли почали рїшати, якою мовою мають вести ся справи в місцевому сільському суді, що буде заведений на місце теперішних волосних судів. І знов те саме. Починають говорити, що руський горожанин, підданий значить російський, обовязаний вміти по руському. Кажуть, що Українці і Білоруси — руські, то їм не треба своєї мови, і мовляв самі Українці не хочуть своєї рідної мови, а хочуть руської. Так говорив єпископ холмський Евлогій — дарма, що на власні очі бачив, як холмські Українці спольщили ся саме через те, що не було там просвіти на рідній, українській мові. Сусідні з Холмщиною Галичане, живучи під польським панованєм, підняли ся й просвітили ся, через те, що мали освіту на рідній мові — і школу і книжку, а холмські Українці і під руською державою підупали без сього. Тепер клопочеть ся той Евлогій з иншими, щоб Холмщину від Польщі відділити, щоб не польщила ся. Відділити її і правильно було-б, бо то земля українська, а не польська, тільки — що то Холмщині pomoже, як і далі Українцям не буде спромоги просвіщати ся? Як Поляки і инші народи матимуть польську мову в школі, і в суді, і в церкві, а Українцєви все зась буде до своєї рідної? А все за те тільки, що його мова до мови руської близька, подібна!

Вже в 1905 р. комітет міністрів признав, що український народ зі злиднів і темноти своєї не може піднести ся через заборони та перешкоди українській мові. А тепер знову на ново треба те кождому твердити? Українська мова — не мова кажуть; до руської подібна, кажуть. Подібна, та не та, — одмінна і ріжна від руської. І руський судя дуже часто Українця в суді не розуміє; а українським дітям від учення

в руській школі не наука, а мука. А що українська мова „наріче“ тільки, що вона мужича мова — як деякі кажуть, то що з того? Одні кажуть, що мужича, що наріче; а другі, котрі тямущі, кажуть, що мова правдива. На ній в Галичині в гімназіях і в університетах давно вчать усякої науки, не тільки що в народній школі. Та нехай яка там єсть, така єсть, а коли нею говорять десятки мільонів українського народу в Росії, то треба, щоб тою мовою і вчили в школі, і щоб в суді нею можна було розмовляти ся, чи прошеніє написати, щоб селянинови не тратити ся останньою копією на адвоката.

Коли-ж то порозумнійшають люде та такую просту справу второпують!

НЕ ПОЗВОЛЯТИ!

Розійшла ся звістка, що в комісії думській, яка займаєть ся справами народньої освіти, укладаючи проєкт закону про школи „інородчеські“, таки не пропустили української мови. Київський депутат добивав ся, щоб у школах на Україні по українському учено, коли між иншими інородцями мають учити дітей їх рідною мовою. Але більшість членів комісії на те не пристала. Ухвалила, щоб рідною мовою вчили в губерніях балтійських і польських, щоб польською вчили між Поляками, латишською між Латишами, естонською між Естами. Потім згодили ся розтягнути се на губернії литовські. Праві підтримали жаданне, щоб і в школах між людністю магометанською вчили їх рідною мовою: між Татарами по татарському, між Кіргізами по кіргізькому, між Черкесами або Чеченцями по черкеському або чеченському. Підтримали й домаганне представника жидівського, щоб по жидівському вчили в школах для жидівських дітей „въ черть осёдлости“, себто в тих губерніях, де Жидам позволено пробувати. Казали, що зробили се вони на сміх, щоб показати, до якої недорічності доводить правило про рідну мову в школі. Але Українцям і на сміх не схотіли позволити Поляки і Литовці, Латиші й Естонці, Татари й Кіргізи, Жиди й Армяне нехай мають свою школу, нехай їх діти вчать ся рідною мовою. А Українцям та Білорусам того не позволяти. Нехай далі морочать ся з незрозумілою мовою руською. Нехай далі тратять марно роки шкільної науки й виходять у життя темними сліпцями, без знання, без осві-

ти. Нехай нидіють у біді й темноті. Думським депутатам про се байдуже.

Правда, справа в комісії ще не скінчила ся, пішла ще в повну Думу. Та по тім, що зайшло в комісії, не можна було і від повної Думи сподівати ся багато ліпшого. Знову почали говорити, що української мови нема, що єсть тільки оден руський народ і одна руська мова, дарма, що п. найстарший міністр Столипін Українців оголосив за інородців.

А найгірше — покликували ся на те, що українські селяне самі не просять української школи. Покликали ся на ріжних земляків у Думі і на українських селян-депутатів, що у ній засідають. Доводили, що українські селяне не просять і не хочуть української науки в школі.

І се, кажу, було найгірше.

КОЛИШНЯ ОСВІТА І ТЕПЕРІШНЯ ТЕМНОТА.

Буде тому двісті п'ядесят лїт з лишком, за гетьмана Богдана Хмельницького, переїздив через Україну Грек із Сирії Павел з міста Алепа. Він дуже докладно описав сю подорож свою і що він бачив на Україні. Його рідна країна Сирія пропадала тоді в темноті, біді і неволі під панованнем турецьким. Україна ж саме тоді визволила ся з під польського пановання і жила по всій своїй волі. Вигнали панів, забрали їх землі, самі вибирали собі попів, і учителїв у школу, яких хотіли, собі прикликали. Кажуть пани звичайно, що темні мужики не можуть самі собі порядку дати. Отже той Павло саме тому дивуєть ся, які гарні порядки тоді були на Україні: як роботящо і розумно хазяйнували люде, як дбали про бідних, калїк і сирїт, як старали ся про освіту. Дуже дивно було йому бачити, що тут усі діти письменні, навіть дівчатка, навіть сирїтки — „вчать їх“, каже, „а не дають волочити ся без діла“. В кождім селі була звичайно школа, старали ся про неї самі селяне, ніхто до неї не мішав ся. Вчили в такій школі мовою своєю, українською, а хоч не мудрі були ті учителї, про те було письменних може й більше ніж тепер. Український нарід, як порівняти його до московського приміром, — був тоді далеко розумнійший, освіченіший, проворнійший. З України потім ціле століте находили на Московщину люде, що там заводили школи, бібліотеки, вчили, писали і друкували. Довгий час усі вищі духовні в Москов-

щині були з Українців, бо своїх учених там не було. Довгі часи Московщи́ца жила українською наукою, поки своєї нарешті не розвела, працею та заходами тих же українських учених.

Так було двісті літ тому. А тепер? Тепер навпаки. Тепер український народ задні пасе. Письменних на Україні, так гуртом узявши, буде чи не у двоє менше, як у московських сторонах. Україна стала одною з найтемні́йших сторін. Книжок, газет між народом розходить ся незвичайно мало. Люде не мають понятя ні про що. Подивити ся по всяких заводах, чи торговлях, чи по школах та урядах — більше там Руські, Поляки, Німці, Французи всяку справу ведуть, а наш чоловік на чорній роботі, бо невчений. Край багатий, родючий, дозвільний, а люде ледви живуть, у біді та темноті, та тільки що про переселення думают.

За сі двісті пядесять літ інші краї поправили ся, покращали, просвітили ся й збогатили ся так, що й не сказати. А наш край, наш народ зостав ся трохи не з тим, що був, або й ще назад пішов. Зостав ся темним гречкосієм, наймитом чорноробочим. Таке з ним зробила панщина, наново на нього накинена. Людей від усяких справ відсунено так, що нічим не могли порядкувати: мовчи, не розсуждай, що прикажуть — сповняй. До того темнота, не було освіти. Шкіл мало, а вчать непонятно, мовою руською. Люде відбивали ся від своєї мови, а руської не могли навчити ся так добре, щоб нею орудувати і всякі руські книжки докладно розуміти; своєю ж українською мовою привчали їх гидувати, — мовляв, се мова мужицька, до науки не здатна. Та й українських книжок ані газет не можна було друкувати, ані тримати. І так, не маючи своєї освіти народньої, народ наш за сей час стемнів, збіднів, самий останній став, хоч не обидила його природа ані розумом, ані понятєм.

Треба з того поправляти ся; треба думати, щоб не пропасти. Кріпацтво скасовано, от уже пядесять літ. По маленьку ширить ся самопорядкування, більше права селянин має. Треба тим користувати ся, та й дальшого розширення доходити. Стало вільніше закладати товариства селянські та робітничі, крамниці, бібліотеки — і з того треба користати та їх ширити. Стало можна — вже от шестий рік — видавати українські газети й книжки всякі: треба користати з того та ширити скрізь українську газету й книжку. Треба добивати ся того, щоб по школах у нас учено по українськи:

треба про се скрізь і всякому нагадувати, бо инакше школа нічого не поможе освіті нашій. Треба горнути ся до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами. Бо инакше як на своїй народній українській основі не стане наш народ просвіченим, не виїде з теперішньої темноти, злиднів і пониження. Се вірно! Всі інші народи, які дійшли до добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові. От багато говорить ся про малесенький народ фінський — як він вилюднів за сто літ завдяки самопорядкуванню та своєрідній освіті і культурі. І наш нарід не иншою дорогою вибеть ся з теперішніх злиднів, як тільки тримаючи ся свого, розширяючи освіту на рідній мові, а з освітою доходитиме і всякого ладу і права.

Воно й тепер таки слідно, що поправляєть ся на краще, де люде беруть ся до української книжки та газети. Нехай би тільки ширили ся українські книжки й газети по всіх усяодах,— аби скрізь коло того тямущі люде заходили ся.

ШКІЛЬНА СПРАВА В ГАЛИЧИНІ.

На кожний рік галицька „рада шкільна краєва“, себто шкільний совіт, що завідує народніми і середніми школами Галичини (гімназіями, семінаріями учительськими, реальними школами і ш.) видає своє справозданне (отчеть) і дає змогу придивити ся до шкільного діла Галичини, хоч по часті. Кажу не зовсім, а тільки по часті — тому, що се справозданне не всі сторони шкільного життя освітлює однаково, а де-які навіть умисно зоставляє в тіни, а то ті саме, за які йде найзавзятійша боротьба в Галичині між Українцями і Поляками. Як уся адміністрація (казьонна управа), так і власть над школами в Галичині лежить у польських руках і в польську сторону вона все гне, та навмисно закриває такі сторони, де се виходить на верх. І в справозданню ради шкільної про всяку всячину можна довідати ся, тільки не про те, як користуєть ся з школи і які вигоди має в ній народність українська, а які народність польська.

І так що до народніх шкіл довідуємо ся з нового справоздання, що в цілій Галичині (разом у Східній, де живе більше Українців, і в Західній, де живе більше Поляків) було в 1908 р. всього казьонних шкіл українських, де дітей учать по українськи 2343, прибула против попереднього року 41

школа; польських було 2667, прибуло 92; німецьких 25 — стільки як і торік; між українськими школами не було учення в тім році через недостачу учителя або поміщення в 91 школі, в польських — в 99.

В Галичині Поляків, рахуючи разом із Жидами (котрих при переписах рахують до Поляків), більше ніж Українців: по переписи 1900 р. нарахованно Українців у цілій Галичині 3 міл. 80 тис., а Поляків разом із Жидами 3 міл. 982 тис.; на правду Українців буде трохи більше ніж Поляків. Виходило б, ніби школи як не зовсім добре, то всеж-таки досить справедливо розділені між Українцями і Поляками,— що нема кривди Українцям. Кривда одначе єсть на ділі, тільки її замовчує справозданнє. Перше те, що школи з українською мовою всі низшого типа, звичайно одноклясні; шкіл народніх трьохклясних, чотироклясних і вищих нема українських, тільки польські. Є українські гімназії, є многоклясні школи при учительських семінаріях, але тут говоримо про народні школи. Отсе перша кривда — що польське начальство не допускає многоклясних українських шкіл: як хоче котре село многоклясну школу мати, то начальство радить громаді українську школу на польську обернути, і взагалі до того всякими способами доводить, щоб було більше польських шкіл, а українських менше. Друге те, що в українські школи назначають таких учителів або учительок Поляків та Польок, що не вміють гаразд по українському, і вони не можуть добре вчити в українських школах. Третє — що начальство й інспектори шкільні кажуть учителям дуже налягати в українських школах на польську мову — щоб діти вміли правильно говорити й писати по польському. Властиво польська мова має бути необовязкова в українських школах — тільки для тих дітей, що самі схочуть; тим часом учать усіх, і дуже багато на неї часу траять та не встигають добре навчити иншої науки. Було б краще, як би вчили німецької мови — державної (государственной), котрої потрібно і в війську (в салдатах) і як дитина піде до вищої школи то мусить з неї здавати экзамен.

Правда, і з тим усім таки українським дітям краще в галицьких школах, як у нас. Діти селянські в Галичині вчать ся здебільшого таки по українських школах, учать їх усього з українських книжок, толкують усе мовою українською, для дитини зрозумілою, і їм там легше вчити ся. Але по законам австрійським кождому народови мусить

бути дана спромога, щоб діти його могли всякої освіти доходити своєю рідною мовою, а не муїли вчити ся другої мови. Українці заселяють Східню Галичину, і є їх тут далеко більше ніж Поляків*),— Українцям тут мусить бути дана всяка спромога просвіщати ся на своїй рідній мові, по австрійським законам. Так міркують галицькі Українці і добивають ся, щоб раду шкільну розділено: щоб осібна була українська шкільна рада для українських шкіл, а осібна польська рада для польських шкіл. Се для того, щоб польських учителів не назначали в українські школи, щоб не робили перешкод українській школі, не нагинали українські громади у себе заводити польські школи, і таке инше.

Що року галицькі Українці зводять і в парламенті (Державній думі) і в галицькім соймі велику боротьбу за те, щоб українських шкіл народніх і вищих (учительських семінарій, гімназій і инших) було більше, а окрім того закладають зі складаних грошей школи приватні (частні), приготувительні курси для дітей, що кінчуть школи сільські і хочуть іти до гімназій.

Бо порозуміли галицькі Українці, яке велике діло, щоб народ мав школу добру на своїй рідній мові — без сього не може бути він просвіченим, заможним, щасливим. І через се завзято борють ся за школу і просвіту на своїй рідній, українській мові.

ЗА УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ.

Ми в Росії добиваємо ся народньої української школи, щоб у ній українських дітей учили українською мовою. А в Україні заграничній, в Галичині, Українці добивають ся вже українського університету, щоб Українці мали свою осібну найвищу школу, де б усі науки викладали ся українською мовою і українськими професорами; хочуть, щоб усякі наукові потреби українського громадянства задовольняли ся українською наукою,— щоб українство жило своїм власним і повним житем.

Се діло важне, і кілька літ тому, як у Росії заносило ся

---

*) По казньонній переписи 1900 р. було в Східній Галичині 3 міль. Українців, а 1 міль. Поляків, а на ділі було Українців більше, а Польків менше.

на свободу і розвиток, тоді і на російській Україні підняло ся питання про український університет, або бодай про викладання українською мовою деяких предметів з українства (української мови, письменства, історії, права). По деяких університетах (в Одесі, в Харькові) де котрі професори зачали були викладати по українському, а в Державній Думі українські депутати приготували ся поставити проєкт закону, аби по тих університетах, що на Україні, заведено катедри українські — щоб науки про Україну викладали ся мовою українською. Та потім пішло все назад, виклади українські по університетах заборонено, депутатів українських у Думі не стало. Де вже думати про університетські науки! Колиб по українському вчили в школах самих початкових народніх, де вчать ся діти, що по руському не вміють. Тай того не хочуть дозволити...

А Україні закордонні, котрі народні школи українські здавна мають, а новішими часами добили ся і українських гімназій, добивають ся тепер українського університету: щоб у Львові був осібний український університет.

Теперішній університет львівський більше польський, ніж український. Властиво мав бути чисто український, бо Поляки мають свій університет у Кракові, в польській частині Галичини. Тільки тоді, як про се діло йшло, в 1860-х роках, Україні галицькі ледви починали ворухити ся після вікового упадку; учених людей між ними було обмаль, окрім священників майже нікого. Тому в Кракові університет цілий зроблено польський (перед тим і в Кракові і у Львові, як і скрізь, по Австрії вчено мовою державною, німецькою, як у Росії російською), а у Львові тільки сказано вчити українською мовою кілька наук, котрі здавали ся найпотрібніші. А Поляки, котрі тим часом велику силу взяли в Австрії, згодом так справу повернули, що дозволено у львівському університеті викладати як котрий професор собі хоче — чи по українському чи по польському. Тоді стали вони проводити на всі місця в університет своїх Поляків, і в 1870-х роках уже й не було сливе професорів Українців — окрім тих кількох українських наук, що давніше були завдені. Так захопивши університет Поляки Українців на професорські місця не пускали і добивали ся, щоби правительтво признало університет за польський. Тоді Україні стали домагати ся, щоб їм заложено осібний університет у Львові. Покликали ся на те, що по австрійським

основним законом кожний народ, що в Австрії живе, повинен мати всякі школи так, щоб можна було вчити ся на своїй мові, не потребуючи вчити ся другої мови. Отже добивали ся по тому закону, щоб у Східній Галичині були українські гімназії скрізь, а у Львові український університет. Бо то наш край і нашого народу там більше понад усякий инший.

Та мабуть не далекий той час, коли таки згодить ся, бо дуже Українці напірають — завзяли ся за свій університет дуже, і не заспокоють ся, поки свого не здобудуть.

ПРОМОВИЛИ.

Втішно прийняло українське громадянство звістку, що в селі Теслугові, Дубенського повіту (на Волини) селяне на волостному сході постановили просити, щоб у їх волости замість теперішніх церковних шкіл відкрили школи з українською мовою, де-б дітей учили по українському. Потім і на повітовому зїзді в Дубні се ж бажання своє чи прошення Теслугівські селяне поновили.

Здаєть ся, не велика річ, і чого-б тут тішити ся з того Українцям по цілій Україні та похваляти Теслугівців? Бо ж відома річ, що тямущі селяне й по инших сторонах та селах розуміють, що наука українською мовою в сільській школі ішла-б далеко лекше і спорнійше, діти і читати та писати научували ся-б скорійше, і всяку науку переймали-б краще, коли б її викладали рідною українською мовою, та й руську мову затямили-б певнійше, як би їх научувано її мовою зрозумілою, українською. Книжка, газета, учебник, наука шкільна все се для селян повинно бути по українському, щоб було зрозуміле і діло своє сповняло. Се, кажу, тямущі селяне розуміють скрізь. Не раз допитувано селян про се і здебільшого селяне, котрі тільки не одцурали ся свого життя селянського, однодушно кажуть, що треба їм української науки, української книжки, української школи. Але що-ж? начальство їх про те не питає, а вони мовчать, самі не кажуть, чого хочуть, чого їм треба, щоб вийти з теперішньої темноти та злиднів. А ріжні люди́ тому й раді. Як тільки мова заїде про те, щоб селянам дати школу українську - за-

раз вони в одну душу заводять: „Селяне“, кажуть, „мовчати“; „селяне того не просять“: „селяне з руської школи і науки вдоволені, української не хочуть“. А от якби таких Теслугівців на Україні було більше,— було-б инакше. Не говорили-б за наших селян різні панки, що буцім то селяне української мови не хочуть, і їм не треба її.

Воно хоч і кажуть, що слово то срібло, а мовчанка золото, одначе се не завсіди буває правда. Не дурно і так кажуть: теля не реве, корова не чує. Поки селяне самі про свої потреби і бажання не говорять, хто буде за них одгадувати?

ЗА СЛОВА І БУКВИ.

У нас не весело. Ще в свіжій пам'яті стоять утрати стілько користних робітників на ниві українського життя, закриті „Просвіт“, різні карі на українське слово, на українські газети, провал закона про навчання українською мовою в народніх школах,

там виступають усім народом для здобуття кращих порядків життя, кращих законів. Там зараз на кожду кривду відповідає ціле громадянство — від послів парламентських чи соймових почавши і до селянських віч і зборів. В кожній хвилі нарід, селяне, обзивають ся до своїх провідників і представників, то покликаючи їх, аби пильнували справи народньої, то заявляючи свою однодушність із ними. Люде рвуть ся до праці, до боротьби, щоб запевнити краще житє своїй землі, своєму народови, і надія на кращу будуччину України вітає над ними. У нас же — понура мовчанка, тиша і знеохоченне, немов навколо безнадійно хорої людини. Мовчить наш нарід, мовчать його представники в Думі, немов серед порожньої пустки лунають голоси, що підіймають ся за право нашого народу. Де-не-де, зрідка, тихо і несміливо пролунає селянський голос за своєю мовою, за своєю школою; за правом вільного розвитку народнього. Сї одишкі голоси никнуть, і вороги нашого народнього життя пахабно кричать, що наші жадання — се наші видумки, що їх видумус кілька людей, а селянство українське не хоче української книжки і газети; не бажає, щоб дітей українських по школах учили рідною українською мовою:

не хоче того, аби в церкві, чи в суді, чи в уряді (присутстві) були люде, які могли б розмовити ся з ним українською мовою і відповісти йому тою ж зрозумілою для нього мовою.

Так відзивав ся недавно в думі гр. Бобрінский на слова київського депутата, коли той домагав ся, щоб у народніх школах на Україні вчили мовою українською. Щоб збити його слова, Бобрінский показував, що багато є Українців у Думі, а не домагають ся української школи. Так відзивали ся і перед ним різні пани, як здіймала ся мова про українське слово. Говорили, що українські селяне не приймають нинішніх українських книжок і як швидче хочуть спекати ся своєї української мови та набрати ся панської. Але кожний розумів, що таке говорять вороги українського життя, українського слова, і так приймав се. Та доводить ся часом почути подібну мову вже ніби то й не від ворогів, а від людей, які вважають себе прихильниками українського слова і самі, мовляв, хочуть працювати для розвою українського життя.

Страх ніби то вони щирі до українства і до українського слова, тільки, бачите, не приймає їх душа теперішньої мови української, якою в українських книжках і газетах пишуть: не Шевченківська се мова, а їм треба, щоб і книжка про годovanje телят, і фізика, і підручник діловодства в товариських крамницях — все не инакше було писане, як мовою Котляревського, Квітки або Шевченка. Інший знову конче хоче, щоб такою мовою писали, як у його сторонах, на його хуторі говорять і знов найчастіше покликають ся на селян: мовляв не за себе кажуть, але от селяне сих книжок і газет не приймають, бо не зносять теперішньої мови або правописи, котрою вони друкують ся. Одні бідкають ся, що селяне, привикши в школі читати з ъ і ы, не втнуть теперішніх книжок без сих букв, і радять писати давнішою казбною правописею. Інші знов остерігають від галицької правописи: що селяне наші не знесуть книжок таких, де ся пишеть ся осібно. Треті знову вишукують різні „незрозумілі для селян“ слова, яких селянин, мовляв, не може знести і тих книжок не прийме. І так збивають та відстрашають людей, та сіють неохоту і розтіч між Українцями. Не тільки якісь темні писачки, а й такі газети, що хочуть на переді українського життя стояти, — і ті замість дбати про ширше розумних, правдивих гадок, часто займають ся найстарш

нійше отакими баламуцтвами правописними та язиковими, отими усобицями за *ся* та *ї*, та *й* ще удають, ніби вони за селян се так говорять.

А се все неправда, ніби селяне вважали так дуже на те, чи *і* чи *ї* пишеться, чи *ся* стоїть при слові, чи окремо. Два роки видавали ми „Село“ умисно правописею посередньою між тою, яка уживається в українських газетах у Росії, і тою, якою пишуть у Галичині в школах і в усяких виданнях (тою ж правописею друкують ся видання наукових товариств українських у Львові і в Києві і наш найбільший і найстарший журнал Літературно Науковий Вістник); а календар „Села“ на р. 1911 надрукований був правописею галицькою — такою, як отся стаття написана. Робилось се умисно, аби читачі не привязували ся сліпо до якоїсь одної правописи, а розбирали ся в усяких, і справді читачі на тім не спотикали ся. Були за сі роки передплатники селяне і в Полтавщині і на Поділю, і в Херсонщині і на Полісся, було багато листів від них: часом дякують, часом просять про се і те написати, часом на щось показують, — але не бувало таких, щоб жалували ся, що не так у газеті пишуть, як у їх селі говорять, або не так виписують яке небудь слово, як вони привикли. І се діло зрозуміле. Селяне не діти, щоб бавити ся якимись крапками над *і*, або тим, як писати: жите чи життя. До часописи української чи до книжки беруть ся селяне найрозумнійші, котрі хоч до високих шкіл не ходили, але всяке діло потраплять зрозуміти не гірше від якого пана з гудзиками. І вони дуже добре знають, що як нема двох лиць людських зовсім однаких, так і мов: кожний чоловік говорить хоч трошки одмінно від иншого, а село від села; а як слова неоднаково вимовляють ся, неоднаково й пишуть ся. Книжки й газети виходять для цілої України і не можуть потрапляти під те, як говорять у тім чи иншим селі чи околиці. Не можуть і писати мовою Шевченка та Котляревського про кооперацію чи хороби худобячі, бо ні Шевченко, ні Котляревський про те не писали; та й мова не стоїть на однім місці; за пядесять або сто літ і в мові як і в житті настають великі зміни. А вже зовсім марна річ сварити ся про те, чи писати *здасться* чи *здасть ся*, *з'явись* чи *з'явисьь*, *пять*, *п'ять* чи *п'ять*, *ніс* чи *ніс*. Як би у нас була одна школа українська, вона б усіх призвичаїла до одного; а тепер ті, що в російських школах називали до російського письма, звикли бачити *ся* разом зі словом, а в инших словянських

мовах *ся* пишуть особно, і коли в галицьких школах і книгах такий звичай повів *ся*, чому б цурати *ся* такого писання? А в кождім разі нема чого спорити *ся* і кидати книжками через те, що там не так *ся* пишеть *ся* або що,— та ще й на селян покликати *ся*.

Ми за сі два роки набрали міцного переконання, що селяне наші далеко розумнійші, ніж про них різні пани думають. Вони тямлять, що справа народньої освіти, народнього добробуту, розвитку народнього — справа занадто велика і важна, аби спиняти її теревенями про слова і букви. Ми певні в тім. Але добре б було, щоб селянство наше не зіставало *ся* мовчазним свідком того, що за нього і про нього правлять різні пани. Треба, щоб воно голосно відзивало *ся*, коли за нього говорять таке, ніби то воно не бажає собі української школи, української освіти, не любить українського слова, української книжки, або що воно оглядає *ся* в них за мовою свого хутора, чи за якимись привичними буквами. І треба, щоб селянство наше самим ділом показувало, наскільки цїнить українське слово, українську книжку, українську газету.

ВЕЛИКДЕНЬ.

Великдень — світле і радісне свято життя!

За давніх часів, коли не було теперішньої християнської віри, люде справляли свято весни. Раділи, що тепло, сонце, жите знов бере гору над холодом, зимою, смертю. Ім здавало *ся*, що то знову вертає на землю якесь божество життя, урожаю, радості, що було десь у неволі, у злої чарівниці зими, а та панувала без нього і нищила все живе — чоловіка, звіря і рослину, сїяла пітьму, холод і загибель. І раділи, що знов воскресє природа, і жите та радість беруть гору над смертю і смутком. І справляли гри, танці, співали і веселили *ся* — як ще й досі справляють *ся* й у нас на Україні різні гри та забави на великодніх святах.

Потім прийшла християнська віра, і на час тих весняних свят положила свято воскресення Христового, побіди життя над гріхом і смертю, довершеної любовю до чоловіка, що гору взяла над муками і смертю і вивволила чоловіка з вічної тьми смутку і неволі. І покликкала весь світ хрещений веселити *ся* в той час,— богатих і бідних, сильних і убогих,

праведних і грішних, на память побіди над смертю людською, довершеної любовю до людей. „Де твоє, смерте, жало? де твоя, аде, побіда?“ Де вона перед силою любови людської, що наступає на смерть, не жахаєть ся ні смерти, ні страху смерти.

І ми веселимось. Веселимось побідою любови вселюдської над вселюдською смертю і побідою життя нашого народнього над темнотою і смертю, страхом і неволею. Ся побіда теж здобута любовю великою до свого народу, що не повірила ворожим голосам, які віщували йому смерть неминучу, і не побояла ся зневаги, кари і муки, розвіяла ті мороки смерти й неволі, що були обсіли наць нарід.

Сто літ тому всі думали, що наш нарід вже доживає останні дні і завмре дуже скоро і неминучо. Чоловік, що надрукував першу граматику народньої української мови, толкував се тим, що треба записати сю півмертву мову, поки вона зовсім не вигибла. Бо як би, здавало ся, могла б вона жити, коли її відцурали ся всі премудрі і сильні, начальства і власти, і зістала ся вона в устах самого убогого селянина? А вона від того часу не вмрла, а розвинула ся пишно, на прочуд викохана любовю до свого народу темного і убогого, до своєї землиці рідної.

Перемогла та любов убожество і страх і відогнала смерть від нашого народу. Живе він і жити буде во віки.

РОСИЙСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ.

Ріжні люде українству ворожі часто балакають пуге, ніби то української мови нема, її видумують тільки деякі „сепаратисти“, себто такі, мовляв, що хочуть Україну від Росії відділити. Інші знов складають на Поляків, немов би то Поляки українство на злість Руським видумали. Інші кажуть таке на Австрію, що то вона підтримує Українців протів Росії; інші на Германію, на Прусаків, що то вони спмагають український рух.

Та нехай брешуть; але супроти їх брехень цікаво послухати, що кажуть про українство самі люде руські учені і поважні. От недавно вийшла книжечка: „Императорская Академія Наукъ. Объ отмѣнѣ стѣсненій мало-русскаго печатнаго слова, Петербургъ, 1910“ *). Тут надруковано те, що російська Академія Наук петербурзька відповіла в 1905 р. на запитання комітета міністрів, коли той почав радити над скасуванням заборон українського слова.

Комітет міністрів тоді сам міркував, що заборони видані на українське слово — щоб не друкувати українських книжок,— шкодять народови, тому що — як сказано там — сі заборони значно затрудняють розповсюдження користних відомостей серед людности малоруської (української, значить). Такі відомости могли б ширити ся через видавання книг мовою зрозумілою для селян, а так заборони не дають селянству підняти ся над теперішнім низьким рівнем культурним — не дають вийти з теперішньої темноти, значить. Щоб сю справу як найкраще збагнути, порішив комітет міністрів вдати ся ще за відомостями до університетів у Києві і Харькові, до київського генерал-губернатора, і до російської Академії наук у Петербурзі. Всі вони відозвали ся, що вважають заборону українського слова шкідливою і нерозумною і подали голос за те, щоб заборони ті зняти. Так сказала і академія наук. Вона зложила осібну комісію з семи членів академії, з ріжних наук і з ріжних народностей, а найбільше з самих руських. Комісія широко виложила свої гадки про початки і розвій української мови, про українське письменство, про заборони, які на нього видано, і що з тих заборон вийшла одна шкода не тільки для Українців, але для цілої держави, і з того виводила вона, що ті заборони треба зняти і дати Українцям повну свободу і спроможність розвивати своє письменство, науку і штуку (искусство), своє житє громадське. Академія згодила ся з гадками комісії й переслала записку комітетови міністрів, від себе додавши, що вона вважає потрібним, аби Українці мали таку ж можливість на уживанне своєї мови, як і Великороси — „малорусское население дол жно имѣть такое же право, какъ и великорусское, говорить публично и печатать на родномъ своемъ языкѣ“.

---

*) Коштує 25 коп., продаєть ся у всіх українських книгарнях.

Сї гадки академії мають велику вагу і по нинішній день, коли заборони з українського слова знято новим законом про друкування (що видано 1906 р.). Академії наук існують по всіх краях, аби в них збирали ся найученійші люде, розвивали науку і в усяких справах наукових могли дати певну, основну, поважну гадку. Російська академія, заснована двіста літ тому назад царем Петром, складаєть ся з найбільших учених руських, які затверджують ся на своїх урядах правительством, мають від нього платню, щоб займали ся науковими справами; Українців між нима нема. Тому то, кажу, голос академії має особливу вагу, коли вона уступаєть ся за українством.

Признає вона, що українська мова єсть, що се мова осібна від руської, або правильнійше сказати — великоруської. Каже, що її ніхто не видумав, а вона існує так само віковично, як і великоруська, і спинювати Українців, та не давати їм змоги розвивати своє письменство, освіту й науку не тільки не справедливо, але й для самого народу руського і Російської держави шкідливо. І тут уже ніхто не може сказати, що се видумують самі Українці або їх приятелі. Члени академії самим російським правительством потверджені і на руській службі стоять, від українства далекі, люде учені й всіми поважані — вони видко не з приязни, не по свойству чи кумовству, а по правді суцїй кажуть, так як з діла самого виходить. Тим то добре, що ту записку академії 1905 р. пущено в світ. Вона в 1905 р. була видрукована для членів академії тільки, та для начальства і в світ не пішла; був, правда, тодіж виданий український переклад її*), але тепер вона сама, за дозволом академії, випущена в світ, і своїми доказами замикає роти всім, хто видумує ріжні нісенитницї на Українців і українську мову.

От ми й придивимо ся тому, що каже академія про українську мову і мову великоруську та як вона збиває гадки тих, які кажуть ніби то мови української нема, а єсть тільки якась говірка, а мова одна — руська.

---

*) Петербурська академія наук у справі знесеня заборони українського слова (записка академії з додатками), ціна 30 коп.

МОВА УКРАЇНСЬКА І РУСЬКА.

Переглядаючи справу українську на запитання комітета міністрів, Академія Наук, головню уважала на два питання, тому що про се говорить ся часто невірно і баламутно:

Перше — чи правда, що українська мова якась нова вигадка Українців?

Друге — чи правда, що руська мова, котрою вчать у Росії, се мова спільна і Великоросам і Українцям, „общеруська“, як то кажуть, має служити за рідну мову їм обом однаково, і нема через те, мовляв, причини, щоб Українці розвивали свою українську мову, нею писали, друкували, учили?

Отже насамперед пригадують на се, що українська мова не новина. В найдавніших писаних книгах, які тільки маємо — з XI віку, тому 800 літ і більше, як Ярославові сини в Києві панували, вже добре видно, що не однакова була мова на Україні і в великоруських північних сторонах. Писали тоді знижньою, словянською мовою, домішуючи і народнього говору, і видко, що инший він був в українських сторонах, инакший у великоруських. З часом та народня мова все більше відміняла ся, кожда в свій бік, і все менше ставала схожа між собою, і так виробила ся теперішня українська мова і теперішня великоруська, що инакше звуть її руською, московською, або қацапською. Українська мова такаж стара споконвічна, як і великоруська.

В найстарших часах ті дві мови не тільки були ближші між собою, але і до тої книжної мови, якою тоді писано. Вона була досить близька і зрозуміла народови чи в Києві, чи в Новгороді, і народня мова і там і тут не так далеко ще від неї відбігла, як потім. Але де далі, народня мова все більше відбігала від сеї книжної мови, кожда в свій бік. Книжня мова силкувала ся держати ся вірно своїх старих церковних взірців, а народня відміняла ся. І так великоруська мова народня все більше ріжнила ся і від народньої української мови і від своєї книжної, яка уживала ся у тих сторонах. Через те книжня мова ставала все меньше зрозумілою для народу. Ся стара книжня мова зістала ся в церковнім уживанню (мова церковна, словянська); в письменстві ж призначенім для народу та всякім діловодстві, для зрозумілості, починають писати мовою зближеною до народньої.

на Україні до української, в великоруських сторонах — до великоруської.

На Україні така нова українська книжна мова починає свідомо ширити ся в XVI віці, в Великоруся так само, і ще скоріше. Правда, і тут і там учені люде (з духовних особливо) довго тягли до старої церковної мови та вважали, що тільки нею годить ся писати про поважні річі. Та живе жите все таки брало перевагу над мертвою церковною мовою, народня мова входила все більше в книжне уживанне, і заносило ся на те, що поруч старої церковної мови розвинуть ся дві живі народні літературні письменські, мови — одна великоруська, друга українська. Так воно б і стало ся напевно, і не було б ніяких теперішніх суперечок, чи бути українській мові, чи ні. Та зайшли перешкоди, які припинили розвій літературної, письменської української мови.

Доля неоднаково служила мові українській і мові великоруській. Великоруській було лекше. Великороси мали свою державу, мали повну змогу розвивати свою мову і письменство. Українці жили під Польщею і було їм з тим далеко тяжше. Але ще тісніш стало українській мові, як українську церкву піддано московському патріярхови, після того як Україна зєднала ся з Москвою. Московське духовенство завело цензуру над українськими книжками, а далі від царя Петра почали ся заборони — заборонено друкувати книжки українською мовою, а в школах українських почали заводити великоруську мову. Так ото саме тоді як великоруська мова, за царя Петра, стала входити все в ширше уживанне письменське, літературне, шкільне, а стара церковна мова зіставала ся в уживанню тільки церковнім, — разом із тим припинено розвій книжної української мови. Заводжувано всякі російські порядки на Україні, і з ними великоруська мова стала все більше ширити ся на Україні, а книжна українська мова мусіла завмирати.

Правда, не вигасла в Українцях любов до своєї мови. Супроти нової книжної мови, яка заводила ся на Україні, а була, як бачимо з того, зовсім не „общерусскою“, а книжною великоруською, — Українці далі розвивають свою народню мову (складають нею вірші, пісні, комедійки; але в світ те не виходило, не друкувало ся. Тільки з кінцем XVIII в. стали появляти ся перші друковані книжки українською мовою. Але виходило їх мало. Коли ж

від 1850-х років українське письменство стало ставати на ноги, начальство задумало силою стримати його розвій, щоб великоруська мова панувала. Так 1863 р. видано першу заборону на українські книжки, а 1876 р. вийшов указ, що майже заборонив зовсім українську мову, і був скасований тільки р. 1906.

Академія наук у своїй відповіді супроти тих заборон стверджує:

Що так звана общеруська мова не спільна мова Велико-русів і Українців, а мова великоруська (с. 26).

Що поруч із нею зовсім „законно и естественно“ з давен-давня розвивала ся літературна українська мова (с. 28).

Що великоруська літературна мова не могла вдоволити Українців і не вважаючи на заборони українська літератур-на мова розвивала ся далі (с. 29 і 42).

Що всі заборони української мови тільки шкодили наро-дови, його освіті і розвою (с. 50).

Велико вгають сі виводи російських учених проти всяких видумок на українське слово і українство. Сміло можна покликати ся на них, коли приходять ся спорити ся з сими видумками.

МОВА ПАНСЬКА І МУЖИЦЬКА.

Коли заходить мова про ученне дітей українською мовою, люде, котрі тому противлять ся, часто покликають ся на наших селян. Кажуть, мовляв, наші селяне самі не хочуть того, щоб їх дітей учили українською мовою, а хочуть мови руської. В тім є трохи правди, а більше неправди. Трохи правди є такої, що справді часом можна почути щось подібне від селянина такого, котрий не розчовпав гаразд, в чім діло, або такого, що притьмом хоче одрізнити ся „од мужи-ків“, бо вже собі пузо наростив мужицькою працею. Але на одного такого знайдець ся десять або двадцять таких, які розміркувавши, в чім діло, таки скажуть не вагаючи ся, що треба, аби дітей учено по українському. І через те я й кажу: далеко більше неправди, ніж правди в таких словах, немов-би то селяне не хочуть української науки в школі. Нераз уже і роблено такі проби в різних місцях і в різних часах: розсилено листки з запитаннями, або розпитувано селян, як вони про се думають. І виходило так, що дуже мало зна-

ходило ся таких, які б казали, що треба дітей по селах наших учити по російському, а не по українському. А більшість усе казала, що треба українських дітей учити по українському.

Ті, що не хочуть українського вчення, звичайно міркують так: українська мова мужицька мова, з нею нема нікуди ходу. Панських дітей будуть учити по панському, а мужицьких дітей по мужицькому, так панським дітям буде скрізь дорога, а мужицьким дітям нікуди. Тим і лякають часом наших селян деякі люді, що мовляв їм не треба слухати тих, хто каже, що дітей треба вчити по українському. А тим часом кажуть таке тільки з нерозуміння, або умисно дурять несвідомих людей.

Хіба ж хто каже по українському вчити дітей на те, щоб по руському не вмiли? Зовсім ні! По українському вчити треба на те, щоб діти науку ту лекше розуміли, краще і лекше навчали ся всього, чого їх учать. Як би вчили по українському, з української книжки, та як учитель тсж усе толкував би по українському, як діти говорять, тоді діти наші всякої річи моглиб скоро і легко навчити ся — чи читати, чи писати, чи рахувати. І по руському розуміти і говорити, читати та писати навчили ся б лекше; скорше і краще навчили ся б, як би вчили їх, толкуючи все українською мовою. Руської мови, розумієть ся, треба вчити, се вже не раз ми казали. Вміючи добре по українському читати й писати, діти і по руському добре вмітнуть. Не будуть калічити, як тепер, мішаючи на сміх українське з російським. І буде дитині такий всяка дорога відкрита, і наука їй дасть ся лекше, і буде та наука краща, міцніша. Бо буде у дитини основа: добре знання читання і писання на своїй мові. А як сеї основи не має, себ то не навчить ся добре і правильно по своєму читати й писати, то трудно навчити ся иншої мови. Не то що сільські школярі, а навіть ті Українці, що покинчили високі школи, звичайно не говорять добре по руському, коли не вміють добре своєї мови і не відріжняють її від великоруської; природженні Росіяне зараз пізнають такого по мові і посміхають ся з нього. А щож казати про сільського школяра?

Тепер по школах на Україні вчать по руському. І щож доброго? Яка з того селянській дитині користь і дорога? Гірше, як тепер, то вже певно не може бути. Мало діти навчають ся, а й те скоро забувають. Від свого відстають, бо

Їх навчають, що то мова мужицька, нікчемна. По російському не можуть навчити ся добре. Читають і говорять по руському навгад; одно слово попаде, друге невпаде. Прочитає — не зрозуміє добре, або щось наздогад придумає. Скаже — тільки сміх людям.

От і набрав ся панської науки! Був мужиком, а тепер може в город між нани у дворники поступить. Стільки й дороги з панською мовою і наукою.

А тут же під боком наші брати — Українці в Галичині з тою мужицькою мовою всяку науку проходять. Чи в гімназії, чи в семінарії учительській, чи в університеті; вчать по українськи, українською мовою. І не шкодить то їм, що вона, мовляв, мова мужицька.

РОЗУМІЮТЬ.

Буває часто, як зайде мова про те, що треба б у школі по українському вчити, або щоб у суді судії розуміли по українському і вміли розпитатись у селян про діло, або инше таке,— то дуже часто на те різні панки до українства неприхильні починають казати, що се не потрібне.

Кажуть вони, що українські селяне нібито й по руському все дуже добре розуміють. Се мовляв одна мова — руська і українська, тоб то властива мова руська, а українська — оттак собі ка-зна що, говірка така, що люде неписьменні не вміють добре руською мовою балакати, то й калічать собі.

Отже добре написав на се недавно в петербурській газеті [Рѣчь] наш письменник Модест Левицький, і там вияснив, яка то брехня: дурне балаканье, що ніби-то Українець не вчивши ся все розуміє по руському, а руський по українському. В українській мові є багато слів, яких нема зовсім у руській, і навпаки — є багато руських слів зовсім незрозумілих Українцєви. От наприклад українські слова: тиждень, рік, вага, злидні, гай, крам, хвиля, кут, хист, борошно, рушник, труна — самі звичайні українські слова, а їх в руській мові нема, і їх Руський не розуміє, а таких слів є сотні й тисячі.

Потім є багато слів однакових або подібних, котрі зовсім що инше значать в українській, а що инше в російській мові. По нашому ось — от, а по російському нісь; по па-

шому люлька, що курять (трубка), по російському в ній дітей колишуть (колиска по нашому); по нашому луна — відгомін, а по російському місяць; по нашому шар — верства, поклад, а по російському круга куля; по нашому дурно значить безплатно, безкористно, по російському лихо; по нашому дивити ся значить глядіти, по російському дивувати ся; по нашому заноза у ярмі, по російському — скалка, як хто заскалить собі руку тріскою; по нашому орати землю, а по російському орати значить кричати; по нашому рожа се квітка, по російському значить пика; по нашому питати значить розпитувати, по російському значить чоловіка на муку, на тортури брати. Багато таких слів.

Або знов є подібні, що теж неоднаково значать: по нашому наприклад устав — підвів ся, або прокинувся, по російському устал значить утомив ся; по нашому гніт у свічці або лямпі, по російському гнет — як щось притискають; по нашому лис звір, по російському — лисий чоловік, по нашому багатте огонь, по російському тільки богатство; по нашому весілля, по російському всяке весельє, веселощі. І от як почне наш чоловік наздогад шукати в якійсь російській книжці чи мові, або Руський в українській, так там такого дошукаєть ся, що й не снило ся.

Дуже тому докладні приклади подані в тій статі М. Левицького, які то з того виходять помилки в суді, і в церкві, і в школі. Читає хлопець у школі: „Маль золотникъ та дорогъ“, думає, думає й каже — се значить, що мав злота на дорогу. Або: „въ лавкѣ было два цыбика чаю“, „цыбики значуть ящики“ — толкує учитель по руському ж таки; хлопець міркує: „на лавці було дві ящірки“. Другу заповідь: „не сотвори себѣ кумира и всякаго подобія, елика на небеси горѣ, и елика на землѣ низу“ хлопець думав, думав і так переложив: як одержу шити, так не треба такого коміра, щоб аж до неба або аж до землі. Або як селяне в російській газеті читають. Прочитали, що на рапорті якогось генерала написав Цар: „лихое дѣло“. Цар, значить, похвалив того генерала, а наші люде міркують: ого, лихе діло, як уже сам Цар каже, що лихе. Або в суді, чого тільки не буває через те, що селянин наш не розуміє судії, як той говорить по російському, а судія його української мови не розуміє. От недавно в газеті писали, як у Білій Церкві в окружному суді, на виїздній розірані, шгас прокурор свідка: „У васъ очная ставка была?“ Ші, каже „Какъ же не было, когда у

слідователя записано“. Нї, каже, не було ніякого ставка, слідователь мене у хатї питав. Добре, що оборонець розтолкував, а то так би й вийшло, що свідок бреше.

Скільки таких історій буває, які часом і дуже сумно кінчать ся, як нема кому розтолкувати! Смішні вони, але не сміх, а жаль великий пориває, як подумати, скільки то часу, труду і добра всякого марнуєть ся через те, що мова українська не допущена ні до школи, ні до суду, все через таких людей, які запевняють безсоромно, ніби мова українська одна з руською, і Українець нібито ще краще розуміє російську мову, як українську, котрою книжки та газети українські пишуть ся. От недавно в Державній Думі знайшов ся такий депутат із Полтави, що так саме й говорив, як зайшла мова проте, щоб українській мові одкрити дорогу до суду і школи. Оден депутат селянин з України з початку був розумно сказав, що треба аби судїї на Україні знали українську мову; а потім його навчили пани, котрі українській мові противні, і він уже почав говорити те саме, що й вони, що український селянин по руському все дуже добре розуміє і ніякої української мови їм не треба.

Велику шкоду діють такі говорення, і треба, щоб селянство наше против таких голосів свою думку обявляло.

ИНОРОДЦІ.

Не просохло було ще й чорнило від того всього, що писало ся на Українцїв за те, що вони мовляв розбивають одність руського народу (єдинство русскаго народа). Докоряли їм, що видумують якусь українську мову, коли єсть тільки одна руська мова, котру і Великороси (Кацапи) і Українці однаково добре розуміють. Лаяли їх, що вони відділяють Українцїв од Великоросів, коли і те і се оден той самий народ. Прозивали їх зрадниками, сепаратистами, Мазепинцями за се. І газети за се закривали, і штрафували, і редакторів та письменників під суд давали, що ніби то хочуть розеднати єдиний руський народ. І так се тягло ся довго десятками лїт. Ще 1863 р. тодішній міністр внутрішніх справ Вадуєв наказав цензури не пускати наукових та народніх книжок українською мовою писаних, бо мовляв „никакого особеннаго малороссійскаго языка не было, нѣтъ и быть не может“. А потім цілих трицять лїт, від указу 1876 р., українське сло-

во було майже зовсім заборонене в Росії, щоб Українці не розбивали того „одного народу руського“, „одного язика руського“.

Українці на те одказували, що нехай рахують, як схо-чуть — чи оден руський народ та руський язик, чи два, чи скільки, а таки Українці мають свою мову відмінну, своє письменство на тій мові, і як тою мовою хочуть писать. то як їм ту мову забороняти? Мусить бути право і свобода тою мовою писати і друкувати, і коли народ наш тою мовою говорить, то й у школі треба тою мовою вчити. Ніхто тої мови не вдумав, говорили нею діди й батьки наші, говоритимуть наші діти та унуки, то як таки її касувати?

Так говорили Українці, так говорили за них учені тямущі люде з інших народів.

Російська академія наук, де зібрано ученійших людей до всяких справ наукових, вона також в 1905 р. так відказача, що українська мова то не великоруська, а одмінна, мова правдива і давня, і заборонити її не можна. Та все-ж таки знаходили ся людці, які все правили; що українство то видумка, і мова українська видумка, і треба то все забороняти, касувати, бо то оден народ руський розбиває і державі (государству) шкодить. Тих людців і начальство слухало.

Аж раптом почули Українці зовсім инше, та й то не від кого небудь, а від самого найстаршого міністра-премієра. Вийшов від нього наказ, щоб губернатори пильнійше приглядали ся до „инородческихъ обществъ“, не позволяли їх засновувати, а котрі засновані — позакривати, коли вони мають на меті обєднувати своїх земляків „на ґрунті самих національних інтересів“, для свого народу, значить. На скільки сей наказ законний, не треба багато казати. Бо маємо закон про товариства 1905 р. котрого міністр не може скасувати своїм наказом, і нема такого закону, щоб инородцям не можно було дбати про свій „культурно просвітний розвиток“, хоч би й на свому народньому ґрунті, та засновувати для сього товариства. А нам цікаво в кождім разі, що Українців премієр-міністр поражував до „инородців“ — „какихъ би то ни было инородческихъ обществъ, въ томъ числѣ украинскихъ и еврейскихъ“, сказано в тім наказі. Значить, Українці мають бути люде иншого народу, не руського, і мова їх не руська, а окремішна. Отака новина! То кажу, все лаяли та карали на те, щоб не одріжняли ся од руського народу, а тепер самі одріжнили!

Щож, як инородці, то й инородці, в тім нема гріха, ні сорому. Та тільки тоді на що ж нас підтягати під російську мову та казати, що нема української мови, а тільки оден руський язик! На щож не дозволяють у школі українською мовою вчити, коли иншим инородцям можна? Жиди, наприклад, до котрих нас тут прирівняли, мають свої школи, шпиталі, свою виборну старшину, а нам так і товариств не можна засновувати для „культурно просвітнього розвитку“ нашого українського народу? Якже се виглядатиме?

ЗМІСТ

<i>Голя Ярема. Воскреснемо! Передмова</i>	5
Шкільна мова	15
Законопроект про учення українською мовою	16
Українське письменство	18
Не пороумнійшали	20
Не позволяти!	22
Колишня освіта і теперішня темнота	28
Шкільна справа в Галичині	26
За український університет	27
Промовили	29
За слова і букви	30
Великдень	33
Російська Академія Наук про українську мову	34
Мова українська і руська	37
Мова панська і мужицька	39
Розуміють	41
Инородці	43

Грушевський М. С.

Про українську мову і українську школу / Передм. Я. П. Гояна; [Худож. оформл. О. В. Коваля].— К.: Веселка, 1991.— 46 с.: іл.— (Укр. відродження).— ISBN 5-301-01291-6.

У книзі великого українського історика, вченого і громадського діяча Михайла Грушевського йдеться про історичне значення рідної мови й рідної школи, без яких неможливе ні політичне, ні економічне, ані духовне відродження України. Порушені автором проблеми залишаються гостро-актуальними й сьогодні.

Г 440200000—277 без оголош.
М206(04)—91

ББК 81.2(Укр)

Литературно-художественное издание

УКРАИНСКОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ

**ГРУШЕВСКИЙ
Михаил Сергеевич**

**ОБ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ
И УКРАИНСКОЙ ШКОЛЕ**

(На украинском языке)

Предисловие

Гаяна Яремы Петровича

Художественное оформление

Коваля Александра Васильевича

Киев «Веселка»

Художний редактор *О. В. Коваль*

Технічний редактор *К. П. Дворська*

Коректори *С. В. Гордіюк, Т. М. Васильєва*

ИБ № 5878

Здано на виробництво 27.11.90. Підписано до друку 14.12.90.
Формат 84×108/32. Папір друкарський № 1. Гарнітура бодоні. Друк
високий. Умовн. друк. арк. 2,52. Умовн. фарб.-відб. 2,94. Обл. вид.
арк. 2,23. Тираж 200 000 пр. Зам. 0 - 3936. Ціна 1 крб.

Ордена Дружби народів видавництво «Веселка»,
252655, Київ, МСП, Мельникова, 63.

Головне підприємство республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига», 252057, Київ-57,
Довженка, 3.

М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ

*...Яке велике діло,
щоб народ мав добру школу
на своїй рідній мові,—
без цього не може бути
він просвіченим,
заможним, щасливим.
Українська мова
така ж стара, споконвічна,
як і великоруська.*

